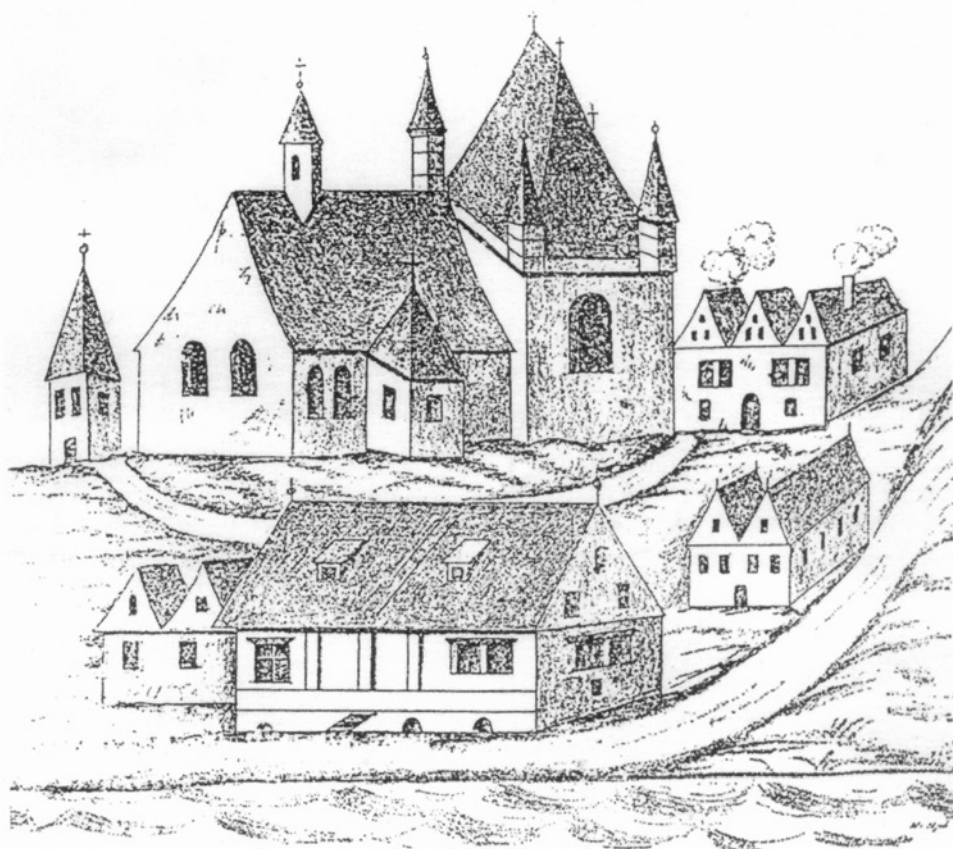

KOSTEL SV. MARTINA VE ZBEČNĚ VE SVĚTLE POZNATKŮ Z OPRAVY FASÁD

EVA VOLFOVÁ, JAN ŽIŽKA

Roku 1992 započala oprava střech kostela sv. Martina ve Zbečně v okrese Rakovník a v roce 1993 pokračovala opravou fasád. Kostel nepřímo připomínaný při knížecím dvorci v letech 1100 a 1124¹⁾, zasluhoval od počátku opravy maximální pozornost z hlediska dokumentace všech skutečností zjištěných během opravy.

Stavba kostela se dochovala v barokní podobě dokončené v roce 1716²⁾, v roce 1831 rozšířené o západní věž³⁾. Kostel má podobu protáhlého obdélníku s neodsazeným presbytářem, který se navenek odlišuje pouze rytmem oken a lesenových rámců, v půdoryse pak tloušťkou zdiva a nepatrným zalomením severní obvodové stěny. Průčelí člení lesený mezi lodí a presbytářem sdružené, vynášející bohatě profilovanou římsu a rytmus segmentově sklenutých oken se stuhovými šambránami s ušima. Bohatěji řešená šambrána okna v západním průčelí se dochovala v interiéru věže. Na východě přiléhá k presbytáři polygonálně uzavřená sakristie a k jižnímu boku lodi jednoduchá předsíň, kryjící vstupní portál. Kostel kryje sedlová střecha na východě ukončená bohatěji členěným štítem s oválnými okny a s nápisem o postavení kostela s chronogramem 1715. Nad presbytářem je šestiboký sanktusník s cibulovou střechou. Západní hranolovou věž, ve spodní části zesílenou opěráky, kryje zvoncovitá střecha. K jižní a západní straně kostela přiléhá kamennou zdí obehnaná farní zahrada, na severní straně pak plocha bývalého hřbitova.

Obr. 1: Vyobrazení Zbečna z roku 1678.

(Převzato z knihy A. Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, díl VIII, str. 23.)

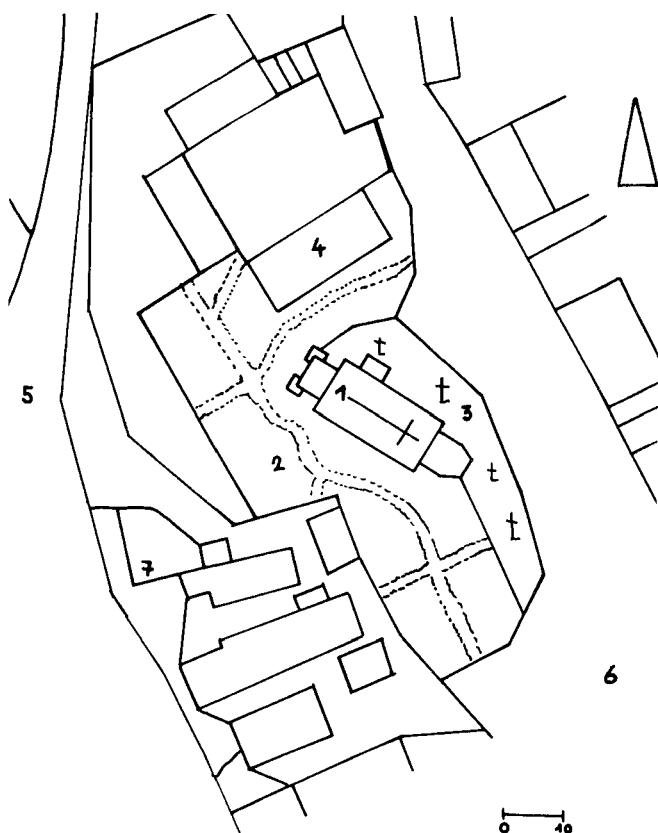
Již sama podoba kostela s neodsazeným presbytářem, relativně úzkou lodí, s rozdílnou tloušťkou zdiva a zalomením linie severního průčelí, naznačovala složitější stavební vývoj dnešní stavby.

Před zahájením prací byl nejprve proveden průzkum omítek s cílem ověřit barevnost fasád, podobu architektonických detailů a případnou existenci starších omítkových vrstev. Průzkum jednoznačně doložil původní barevné řešení fasád - červené plochy a bílé články. Červený nátěr se dochoval ve značném rozsahu na nejstarší vrstvě omítky náležející barokní přestavbě. Případné mladší zjednodušení šambrán, s ohledem na okno v západním průčelí, nebylo zjištěno. Dílčí sondy, provedené zejména na presbytáři, zachytily zbytky starších omítek; na jihovýchodním nároží kletovanou omítku se zbytky šedě malovaných kvádrů, pod jižním oknem presbytáře levou část kletované pasparty velkého zazděného okna, na kterou navazovala ostře hozená omítková okolní plochy.

1) Kosmova kronika česká, Svoboda, Praha 1972, str. 155, 200. Před vánoci v roce 1100 dlel ve Zbečně kníže Břetislav II. Po mši vyjel na lov, při návratu byl těžce zraněn zřejmě najatým vrahem. Zemřel ve Zbečně na svátek sv. Tomáše, za přítomnosti biskupa Heřmana. V roce 1125 slavil ve Zbečně vánoce a Zjevení Páně kníže Vladislav.

2) V. Kočka, *Dějiny Rakovníka*, Rakovník 1936, str. 286.

3) A. Cechner, *Soupis památek uměleckých a historických v království Českém*, okr. Rakovníký, 2, XXXVI, Praha 1913, str. 314.

Obr. 2: Situace kostela sv. Martina podle stabilního katastru:
1 - kostel sv. Martina, 2 - farní zahrada, 3 - hřbitov, 4 - fara s areálem,
5 - soutok Klíčavy s Berounkou, 6 - náves, 7 - místo mlýna.

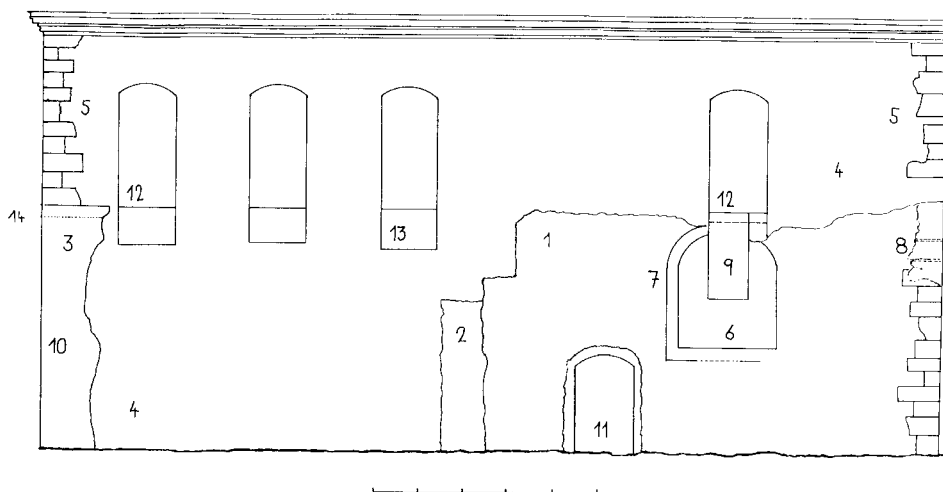
Špatný stav vnějších vrstev omítek vedl k rozhodnutí o jejich sejmutí vyjma římsových profilů, tedy k postupnému odkrytí zdiva a starších omítek v celém rozsahu kostela. Omítky byly nejprve sejmuty na jižním průčelí. Spodní část zdiva je zde v rozsahu presbytáře vyzděna z lomového kamene, promíšeného více nebo méně přitesanou opukou a v nároží armovaná pískovcovými kvádry. Zdivo, ukončené v nepravidelné zvlněné linii ve výšce zhruba pět set padesát centimetrů nad stávajícím terénem, se směrem k západu, v místě barokní sdružené leseny, dvakrát stupňovitě snižuje. Kon-

čí u výrazně patrného osekání výběhu zdiva směrem k jihu. Zazděné okno v boku presbytáře, jehož paspartu zachytila již první etapa průzkumu, je široké, špaletové. Jeho záklenek porušený mladším okenním otvorem byl půlkruhový, případně lehce hrotitý. Jeho odsazení od líce zdiva nevylučuje dodatečnou úpravu. Na omítce špalety se dochovaly stopy červeného a následně provedeného šedého nátěru, v zazdivce okna pak části kružeb a okosením profilovaných okenních štenýřů, vytesaných z opuky. Okno bylo zazděno v době kdy bylo zřízeno o něco výše položené užší okno, zrušené při barokní přestavbě. Okno má cihelné ostění jeho zazdivka je provedena z tenkých cihel, částečně smíšených s kamenem. Vlevo od okna je zazděný do datečně prolomený otvor s cihelným záklenkem, svoji polohou odpovídající vstupu. Horní část presbytáře a jižní obvodová zeď lodi je vyzděna z pečlivě provedeného smíšeného zdiva pocházejícího z poslední barokní etapy. Při jihozápadním nároží se ve spodní části po úroveň parapetů oken barokní zdivo připojuje ke starší západní zdi s nepravidelnými výběhy zdiva k východu. Nároží je vyzděno ze smíšeného zdiva s druhotně použitými kvádry se zbytky kovem hlazené omítky. Pokrývají je zbytky omítky dřevem hlazené, provedené hned po vyzdění nároží, tedy po vyzdění celé západní zdi, s rytými šedě malovanými kvádry. Omítka a provedení kvádrů se liší od úpravy na nároží jihovýchodním. Ve výši rukou byla do zatvrdlé malované omítky pomocí kružítka vyrýsována horní část barokního sanktusníku s cibulovou střechou. Rytá, červeně podbarvená kresba zřejmě sloužila jako podrobnější návod zhotovený stavitelem pro tesaře. Horní část obou nároží armují druhotně použité pečlivě sesazené pískovcové kvádry s otvory po krepnách. Jak ukazují výrazné spáry ve zdivu, úroveň parapetů barokních oken měla ležet zhruba o osmdesát centimetrů níže. Absence omítky ve spárách svědčí o změně provedené již během stavby.

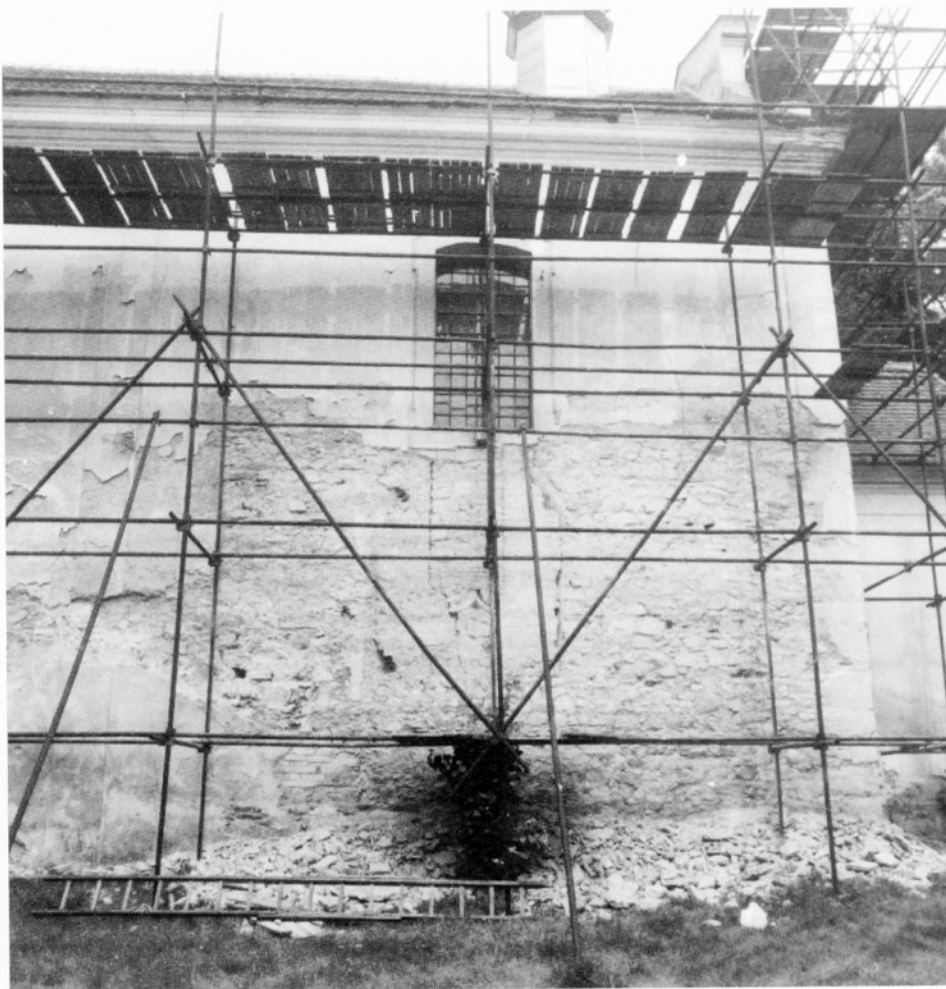
Složitější situace se objevila na severním průčelí. Starší zdivo presbytáře je vzhledem k vyšší úrovni te-

Obr. 3: Kostel sv. Martina ve Zbečně, jižní průčelí se zakreslením nálezů (kresba Jan Žižka 1992):

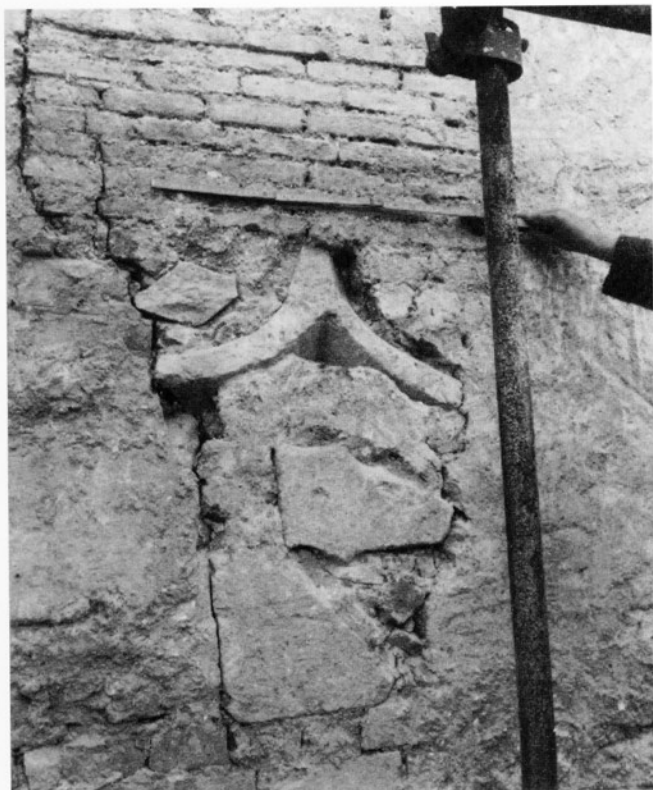
- 1 - nejstarší zdivo presbytáře z pozdně gotické etapy
- 2 - osekání výběhu zdi zbořené kaple
- 3 - raně barokní zdivo západního průčelí
- 4 - vrcholně barokní zdivo
- 5 - druhotně použité kvádry
- 6 - velké pozdně gotické okno presbytáře
- 7 - pozdně gotická pasparta
- 8 - kovem hlazená omítka s malovaným šedým kvádrováním
- 9 - raně barokní okno presbytáře
- 10 - zbytky raně barokní omítky s rytými malovanými kvádry a vyrytou kresbou sanktusníku
- 11 - zazděný druhotně prolomený vstup
- 12 - vrcholně barokní - dnešní okna
- 13 - původně plánovaná úroveň barokních oken
14. věž

rěnu dochováno do relativní výšky zhruba čtyřista padesát centimetrů. Opět končí v průběhu záklenku širokého špaletového okna, situovaného pod stávajícím oknem, lemovaného kletovanou šambránou, dochovanou zejména v pravé části. Okno zaniklo při prolomení menšího, o něco výše a východněji posazeného okna. Jeho dochované části cihelného ostění lemuje ve dřevem hlazené omítce vyrytá šedě vybarvená šambrána. Pískovcovými kvádry armované severovýchodní nároží pokrývají zbytky kovem hlazené omítky, místy vybíhající směrem k oknu, se stopami rytých, šedě barvených kvádrů. Směrem k západu starší zdivo presbytáře končí zhruba v místě dnešní sdružené leseny vertikální spárou, ve svém průběhu jednou odskočenou. V nejvyšší úrovni je dochované zdivo presbytáře na spáře armováno dvojicí pískovcových kvádrů pokrytých kovem taženou omítkou přecházející

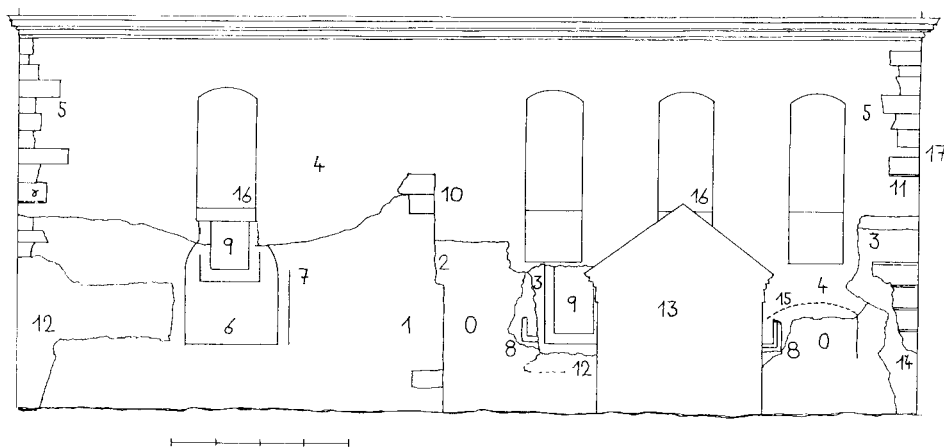
Obr. 4: Pohled na jižní bok presbytáře s pozdně gotickým oknem.

Obr. 5: Pohled na zbytky kružeb v zazdínce jižního okna presbytáře.

Obr. 6: Rytá kresba sanktusní věžičky. Pod ní malované šedé

Obr. 7: Kostel sv. Martina ve Zbečně, severní průčelí se zakreslením náleží:

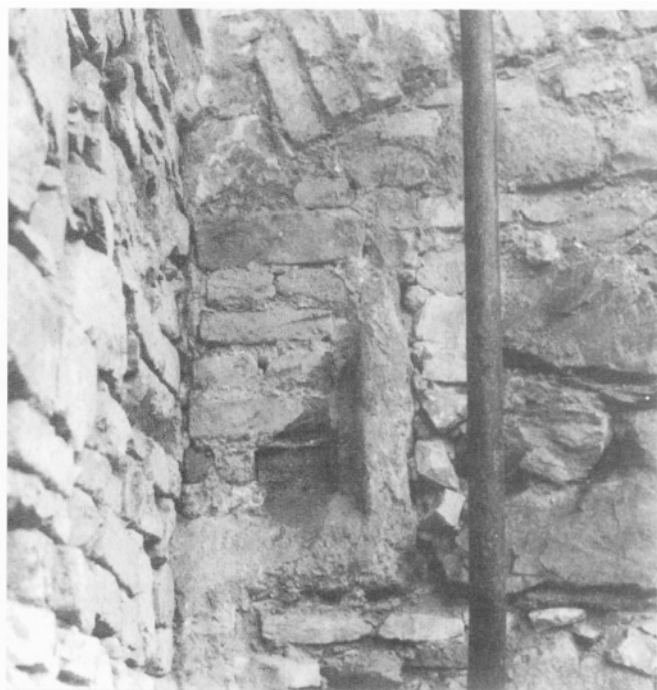
- 0 - nejstarší zdivo lodi
- 1 - pozdně gotické zdivo presbytáře
- 2 - spára ve zdivu
- 3 - raně barokní zdivo
- 4 - vrcholně barokní zdivo
- 5 - druhotně použité kvádry
- 6 - pozdně gotické okno
- 7 - pasparta
- 8 - gotická okenní ostění
- 9 - raně barokní okna
- 10 - kvádry in situ
- 11 - druhotně použitá část ostění
- 12 - kovem utažená omítka s malovanými kvádry
- 13 - předstín
- 14 - dřevem utažená raně barokní omítka
- 15 - odlehčovací pas
- 16 - vrcholně barokní okna
- 17 - věž

přes ložnou spáru. Zatímco k horní armované části je přisazeno zdivo barokní, v dolní části, zhruba do výšky tří set sedmdesát centimetrů nad terénem, je naopak patrné dodatečné přisazení zdiva presbytáře k pečlivě vyzděnému lomovému zdivu, provedenému čistě z místního materiálu. Lomové zdivo se směrem k západu výrazně snižuje a končí na západě u přezděné štítové zdi s nárožím podobným jižní straně. Po stranách barokní předsíně se ve stejné

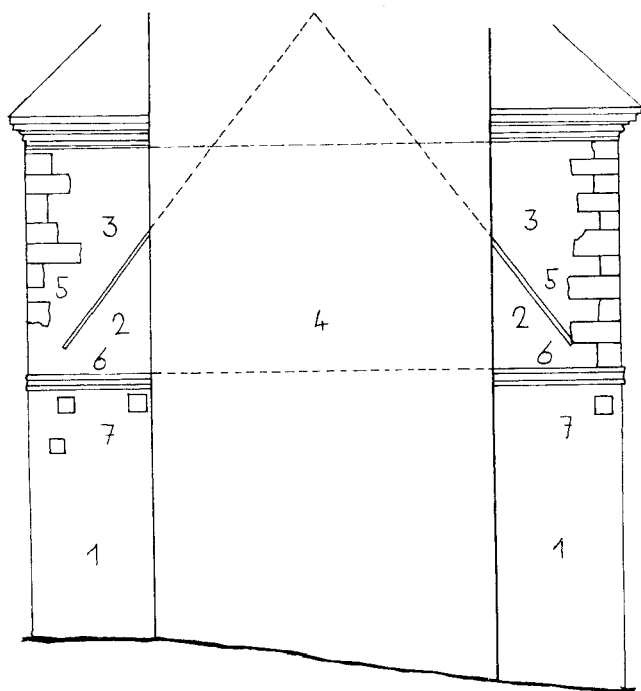
výškové úrovni nad terénem objevila dvojice z pískovce vytesaných v lici zdiva osazených ostění drobných okének. Výška parapetů okének odpovídá úrovni parapetu velkého špaletovaného okna presbytáře. Ostění západnějšího okna, ze kterého se zachovaly stojky a parapet vytesané z jednoho kusu, bylo osazeno na výrazné horizontální technologické spáře zdiva. Jeho nepravidelné obezdění však bylo provedeno z lomové opuky. Dochovanou část ostění východněji osazeného okénka pokrývá výrazný červený nátěr. Profilací obou ostění tvoří široký mělký výžlabek vybihající ze šikmé plochy parapetu a plynule přecházející v oblounek, oddělený od pravoúhlé části ostění menším výžlabkem. Východní okno zaniklo při prolomení velkého, o něco k západu posunutého okna, o přibližně stejné výšce parapetu. Přezděnou část okolního zdiva pokrývá pře-

Obr. 8: Pohled na dvojici kvádrů v původní poloze na severozápadním nároží pozdně gotického presbytáře. Nad nimi zdivo z let 1714 až 1716.

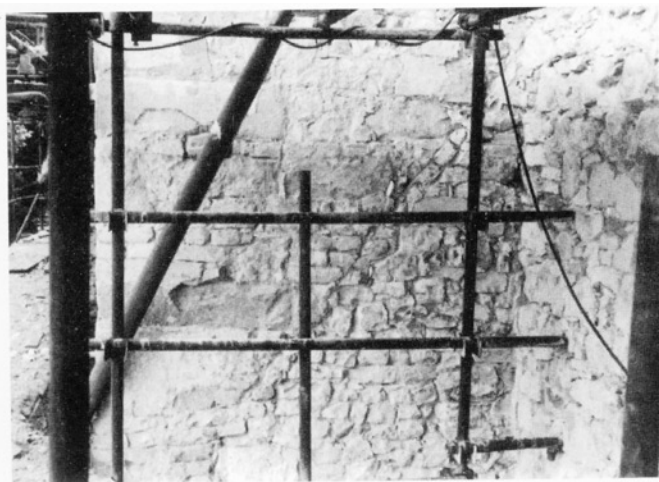
Obr. 9: Pohled na gotické ostění okénka vpravo od předstíně. Vpravo původní lomové zdivo, vlevo zdivo sínce, nad okénkem barokní zdivo s cihelným pasem.

Obr. 10: Kostel sv. Martina ve Zbečně, západní průčelí:

- 1 - raně barokní zdivo štít
 - 2 - raně barokní štít
 - 3 - vrcholně barokní zdivo
 - 4 - prostor věže
 - 5 - druhotně použité pozdně gotické kvádry
 - 6 - osekávaná raně barokní římsa
 - 7 - dřevěná táhla
- (kresba Jan Žižka)

Obr. 11: Zdivo raně barokního štítu, vlevo nad ním barokní zdivo s druhotně použitými kvádry, vpravo zdivo věže.

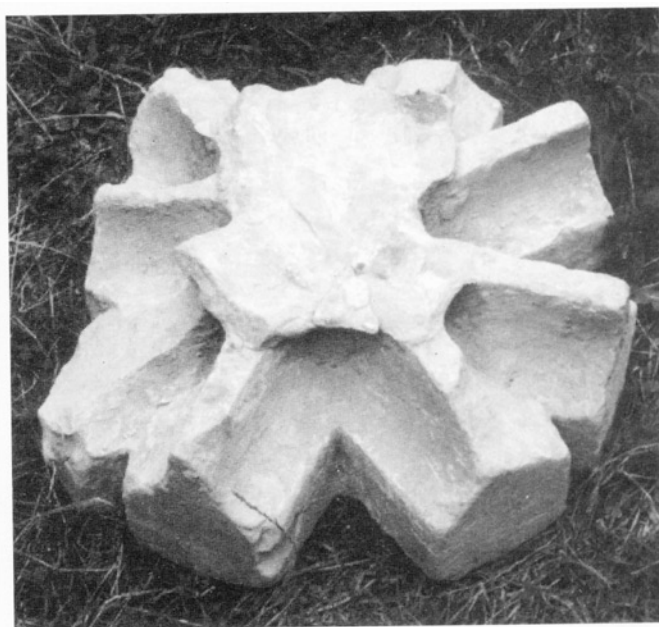
vem hlazená omítka s šedě malovanou šambránou kolem ostění okna. Omítka je napojena na dochované části kovem hlazené omítky na původním zdivu, celek sjednocuje nátěr. Na omítce zazdivky původního okna se dochoval rytý konsekrační kříž červeně vybarvený. V obezdívce nového okna byl použit vrchol lomeného záklenku vytesaný z opuky. Horní část ostění druhého okna zanikla až při stavbě dnešního kostela. Zasahuje do něj

pata vylehčovacího cihelného pasu, provedeného nad částí původního lomového zdiva. Horní část severního průčelí je opět v celém rozsahu vyzděna ze smíšeného zdiva, současného s dnešními okny s původně zamýšlenými nižšími parapety. Obě nároží armují druhotně použité středověké kvádry, místy proložené vrstvami cihel. Na spodním kvádru na severovýchodním nároží je vyryta velká kamenická značka, v podstatě odpovídající gotické čtyřce. Spodní kvádr horní části zdiva na severozápadním nároží byl původně spodní částí většího ostění. Ze šikmého trnože vyběhá profilace tvořená oblounem mezi výžlabky, pokrytá nátěry. V horní části zdiva je použit polygonální pískovcový sloupek.

Západní průčelí zakrývá v podstatě části věž. Na krátkých úsecích po boku věže je dochována starší situace. Ve výšce odpovídající parapetům dnešních oken probíhá osekávané vysazení římsy, tvořené třemi řadami cihel. Úroveň vysazení odpovídá úsekům pásů cihel na jižním a severním průčelí. Osekávané římsové vysazení lemují i dochované opukové zdivo štítu, začleněné do mladšího zdiva. Tvar a nasazení štítu odpovídá krovu s námětky o sklonu zhruba 55 stupňů. Pod římsou se dochovaly kapsy po dnes vyhnulých dřevěných táhlech, která zřejmě zlepšovala soudržnost štítové zdi se starším zdivem bočních průčelí. V barokním zdivu nad štítem byl použit díl subtilního klínového klenebního žebra vytesaného z opuky.

V úsecích východního průčelí po bocích sakristie se dochovaly opět fragmenty kovem hlazené omítky s rytým šedým kvádrováním. Při jihovýchodním nároží je v omítce vyryt pekováním porušený nápis - v horní řádce jméno Wacław, v dolní jsou patrná písmena M a K. V barokním zdivu pod římsou byl použit obdobný polygonální pískovcový sloupek, jako na severní straně.

K významnému nálezu došlo po sejmutí omítek ze zdiva sakristie. V jejím severovýchodním boku byl za-

Obr. 12: Svorník po vyjmutí ze zdiva.

zděn, rubovou stranou v lici zdiva, z pískovce vytesaný svorník s osmi výběhy klenebních žebér. Svorník byl vyjmut ze zdiva. Žebra jsou subtilní, klinová, jednou vyzdobená, odpovídající druhotně použitému dílu v západním průčelí. Stejný kus klenebního žebra byl v roce 1983 vyjmut ze zdiva sakristie při sekání pro elektroinstalaci v interiéru. Na svorníku je vytesán kolčí, dnes značně poškozený štít s „W“, provedený v plochem reliéfu.

Ze zpráv z roku 1100 a 1124 vyplývá, že ve Zbečně musel nejpozději v této době stát kostel⁴⁾. Situace knížecího dvorce je zde velmi podobná Živohošti, kde ve dvorci připomínaném roku 1141 stála malá románská bazilika, dosud částečně zachovaná ve zdivu gotického kostela sv. Fabiána a sv. Šebestiána⁵⁾. Otázkou je, zda řada opukových kvádrů druhotně použitých ve zdivu z několika fází, představuje druhotné použití materiálu ze zbořené románské stavby⁶⁾. Vzhledem k situaci v okolí Zbečna a k materiálu nejstarší fáze hradu Krivoklátu, lze ve Zbečně předpokládat v již nejstarších fázích spíše použití zdiva lomového⁷⁾. Za relativně nejstarší stojící část dnešního kostela je třeba pokládat spodní část zdiva severní stěny lodi, vyzděné z místního lomového kamene. Do něj, zřejmě až dodatečně, byla osazena dvojice ostění oken. Okénka překvapují nejen svými malými rozměry, ale zejména způsobem osazení. Osazení ostění v lici je u sakrálních staveb velmi vzácné, naopak zcela běžné je osazení ostění ve špaletě⁸⁾. Jejich profilace umožňuje zřejmě datování od druhé poloviny 14. století, až do pokročilého století patnáctého.

Významnou stavební etapu představuje stavba pres-

bytáře přisazeného dodatečně ke zdivu lodi. Lehce obdélný presbytář, otevřený na jihu a severu špaletovými okny s kružbami, v době svého vzniku převyšoval zdivo lodi. Jednoznačně o tom svědčí úsek severozápadního nároží presbytáře, dochovaný ve zdivu dnešní stavby. Toto zjištění je prakticky v souladu se známým vyobrazením Zbečna z roku 1678⁹⁾. Kresba zachycuje zbečenský kostel od jihozápadu. Stavbě dominuje mohutný hranolový presbytář na boku otevřený velkým půlkruhově sklenutým oknem, s hrázděným patrem s nárožními věžičkami a vysokou dlátkovou střechou. Tvar střechy odpovídá příčně obdélnému půdorysu presbytáře, boční okno je prakticky shodné s oknem dochovaným. Zdivo lodi dosahuje pouze poloviční výšky presbytáře. Kryje ji strmá sedlová střecha vrcholící další věžičkou. Tvar střechy odpovídá nálezkové situaci na západním průčelí. Na kresbě zachycená kaple, vybíhající z jižního průčelí, v podstatě koresponduje se zjištěným výběhem zdi. Skutečnost, že presbytář převyšoval loď, doložená na severní straně, umožňuje představu o lokalizaci druhotně použitých kvádrů na všech nárožích kostela. Zdivo horní části presbytáře bylo nepochybně rozebráno, a jednak byla s použitím původního materiálu přezděna východní zeď včetně nároží, a současně byly kvádry ze západní strany presbytáře přesunuty do zdiva západního průčelí. Tato představa opět koresponduje s dochovanou kresbou. Výška dnešního kostela s rozdílem řádově několik desítek centimetrů odpovídá výšce gotického presbytáře. Rysky na rubu svorníku umožňují přesné určení úhlů směrů klenebních žebér. Pokud promítneme s ohledem na polohu znaku na svorníku tyto směry do půdorysu

4) Viz poznámka č. 1.

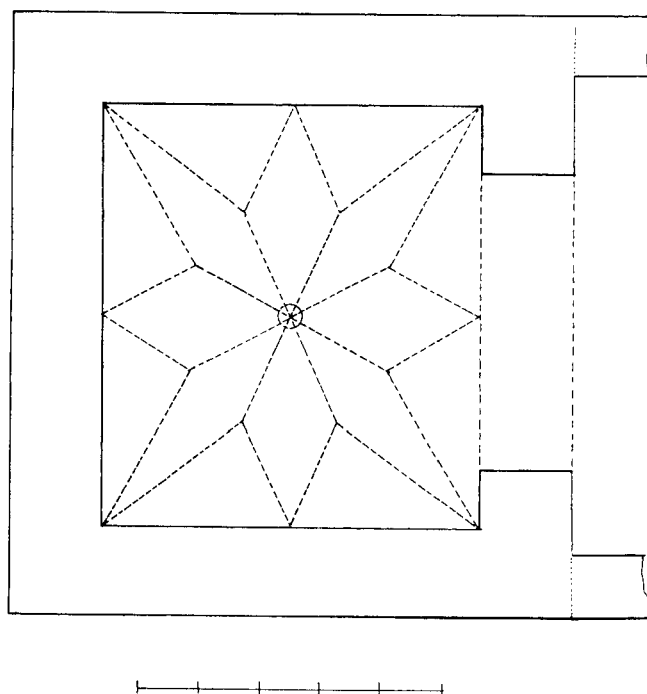
5) K Živohošti viz Josef Burget, Raně středověký kostel v Živohošti a jeho proměna v období vrcholné gotiky, Památky středních Čech 1/1985, str. 50 n.

6) V roce 1975 bylo na farní zahradě ve Zbečně vyzvednuto z výkopu několik opukových kvádrů se zbytky malty, považovaných za materiál z románské stavby. Viz J. Škabrada, Z. Smetánka, Nález románských kvádrů ve Zbečně, Archeologické rozhledy, XXVII/1975, str. 579. Je však zřejmé, že se ve Zbečně používala opuka v pozdně gotické etapě, (kružby, žebra). Obdobně tomu bylo na hradě Krivoklátu, kde je však opuka použita i v etapě raně gotické (konzoly klenby královského sálu). Přesný původ opuky může doložit podrobný petrografický rozbor.

7) Použití místního materiálu pro stavby v románském období je logické a běžné. Z lomového kamene byly vyzděny např. románské budovy Ostrovského kláštera, výše zmíněný kostel na Živohošti (viz pozn. č. 5) byl rovněž vyzděn z místního lomového materiálu. V okolí Zbečna a Krivoklátu jsou bohaté vrstvy porfýrů a spilitů, poskytující kvalitní lomový kámen (Geologická mapa ČSSR, 1:5 000 000, Geofond, Praha 1978).

8) V lici osazená kamenná ostění oken měly např. kostely sv. Stanislava v Mořině a sv. Palmacia v Karlštejně. (Jan Sommer, Průzkum gotických kostelů v Budňanech a Mořině, Zprávy památkové péče, 1/1992, str. 21 n.). I u těchto ostění je však zřejmě výraznější odstoupení kružbové výplně od lice, respektive profilace vytváří „mělkou“ špaletu. V případě Zbečna nelze zcela vyloučit, že okna profánního charakteru souvisí se složitějším vývojem knížecího dvorce, respektive jeho profánní části ve vazbě na kostel.

9) Sedláček August, Hrad, zámky a tvrze království Českého, díl VIII, str. 23, Praha 1891 (věrná reprodukce).

Obr. 13: Kostel sv. Martina ve Zbečně. Pravděpodobná podoba klenby v presbytáři - půdorys. (kresba Jan Žižka)

presbytáře, zjistíme, že dvojice různých úhlů na svorníku přesně odpovídají obdélnému půdorysu. Žebra vždy směřují do čtvrtin délky stran. Tvar svorníku odpovídá hvězdové klenbě.

Nálezy na fasádách kostela tedy až překvapivě přesně odpovídají kresbě z roku 1678. Presbytář dosahoval výšky ve zdivu 8,5 až 9 metrů. Připočteme-li zřejmě obranné hrázděné patro a dlátovou střechu, dostaneme celkovou výšku kolem sedmnácti - osmnácti metrů. Presbytář byl zaklenut hvězdovou klenbou. U lodi s nízkým obvodovým zdivem a vysokým krovem lze snad s ohledem na výšku presbytáře předpokládat zastropení pronikající do krovu. Na kresbě z roku 1678 tuto hypotézu podporují okna západního průčelí, umístěná výše než okna boční. Fasády kostela pokrývaly nejprve hrubě hosené omítky s kletovanými paspartami. Při další úpravě byla provedena na celé ploše kovem utažená omítka s šedým malováním.

Detaily stavby jednoznačně ukazují na pozdně gotický původ. Pokud je srovnáme s detaily pozdně gotické přestavby hradu Krivoklátu, ke kterému Zbečno náleželo¹⁰⁾, mají relativně nejbližší k detailům arkýře královského sálu. Jeho hvězdová klenba z let 1499 - 1516, provedená z dvakrát vyžlabených klínových žeber, má však obrazec určený odlišnou polohou výběhů ze svorníku¹¹⁾. Na kvádrovém zdivu arkýře se opakují značky v podobě gotických číslic včetně čtyřky, která byla v obdobné podobě vytesána na nárožním kvádru ve Zbečně. Svorníky s osmi výběhy v diagonální poloze ke stěnám, použil Hanuš Špiss, který je spojován s představou Krivoklátu, na klenbě tzv. Vladislavovy ložnice na Pražském hradě¹²⁾. Tam jde však o klenbu složitější, provedenou nad úzkým obdélným půdorysem. Hvězdové klenby nad čtvercovým polem, odpovídající prakticky přesně zbečenskému svorníku, mají kostely Panny Marie v Mostě a v Pirně¹³⁾. Pokud vyjdeme z „W“, vytesaného na kolčím štítu na svorníku, které je však poněkud odlišné od monogramu krále Vladislava uplatněného na Krivoklátu¹⁴⁾, určoval by nejpozdější datum vzniku svorníku rok 1516, kdy král Vladislav zemřel. Tvar širokého špaletového okna ukazuje na pokročilejší 16. století¹⁵⁾. Nelze však vyloučit dodatečný původ

Obr. 14: Raně barokní štítová zeď lodi. Pohled od jihu, zprava připojeno vrcholně barokní zdivo jižní obvodové zdi.

okna. Kletovanou omítku se šedým malováním lze pokládat za úpravu ze druhé poloviny 16. století.

Dochované dřevem hlazené omítky s šedým kvádrováním a šambránami ukazují, že přezdění západního průčelí kostela a nová okna prolomená v lodi a presbytáři pocházejí z jedné stavební etapy. Zřejmě k ní patří i vstup v jižním boku presbytáře, snad vedoucí do sakristie. Úprava musela proběhnout až po roce 1678, kdy ještě existovala velká okna presbytáře. V letech 1691 - 1716 bylo na stavbu kostela vynaloženo 2727 zlatých¹⁶⁾. Dodnes dochovaný oltář, pořízený v roce 1712, byl ještě osazen do starého kostela¹⁷⁾. V letech 1713 - 1716 bylo na přípravné práce a stavbu nového kostela, která byla zahájena až v roce 1714, vynaloženo, 1938 zlatých¹⁸⁾. Z uvedeného vyplývá, že nedlouho před barokní přestavbou musel být kostel opraven. Stalo se to zřejmě způsobem zjištěným při poslední opravě - a to nespíše v devadesátých letech 17. století, nákladem vyplývajícím z rozdílu výše uvedených částek - 789 zlatých. Datování druhé fáze s šedě malovaným kvádrováním do doby kolem roku 1700 je v souladu se zjištěním na fasádách fary postavené

10) V. Kočka, opěť. citace, str. 116-117, 273 n.

11) Viz např. Dobroslava Menclová, České hrady II, Praha 1973, str. 424-435.

12) např. D. Menclová, opěť. citace, str. 377-390.

13) H. Mannlová, Kostel Nanebevzetí P. Marie v Mostě v dějinách české pozdní gotiky, Dialog 1970, str. 26, 29, a j.

14) Viz např. D. Menclová, opěť. citace, str. 426. „W“ ve Zbečně není provedeno jednoduchým spojením dvou V, vzájemně horizontálně posunutých, ale dvojicí V umístěných nad sebou a spojených krátkou vertikálou.

15) V sakrální architektuře 16. století se jistě stále používala okna hrotitě sklenutá, i když častěji výrazněji rozevřená. Průzkumy během oprav v posledních letech doložily v několika případech existenci širokých špaletovaných oken s půlkruhovými záklenky (např. kostely v Železně - okr. Beroun, v Krivsoudově - okr. Benešov, ve Velvarech - okr. Kladno, ve Skřivani - okr. Rakovník) většinou z pokročilého 16. století.

16) V. Kočka, opěť. citace, str. 286.

17) P. Macek, P. Vlček a P. Zahradník, František Maxmilián Kaňka „IN REGNO BOHEMIAE AEDILIS FAMOSISSIMUS“, Umění XXXX/1992/3, str. 190.

18) P. Macek, opěť. citace, str. 214-215.

v letech 1707 až 1710¹⁹⁾.

Při opravě v roce 1983 bylo zjištěno prakticky shodné malované členění²⁰⁾. Kostel dosud dochovaný v pozdně středověkém hmotovém uspořádání tedy dostal nová menší, snad segmentem sklenutá okna, a jeho fasády byly nadále členěny pouze malovanými články.

Snad pokračující stavební poruchy vedly vzápětí k radikální přestavbě do dnes dochované barokní podoby, realizované v letech 1714 - 1716²¹⁾. Bylo rozebráno zdivo jižní obvodové zdi lodi, zbořena přilehlá kaple, rozebrána klenba presbytáře a jeho zdivo až po úroveň záklenku oken. Důsledně s použitím původního materiálu bylo vyzděno obvodové zdivo kostela. Kvádry byly opět použity v nárožích, části rozebrané klenby byly použity v horní části zdiva lodi a ve zdivu sakristie. Jednoduché členění fasád zvýraznila červeno-bílá barevnost.

Věž postavená v roce 1831 nahradila starší zvonici, stojící samostatně v ohradní zdi hřbitova severovýchodně od kostela²²⁾. V první fázi stavby věže se zřej-

mě objevily opět poruchy v základech, které vedly jednak ke stavbě mohutných opěráků, a jednak k vyzdění horní části zdiva z čistě cihelného lehčího materiálu. Šlo nejspíše o stejné příčiny, které na konci 17. století vedly k úplnému přezdění západního průčelí.

Zbečenský kostel sv. Martina má tedy přes svou dnešní jednoduchost bohatou stavební minulost, ve které vyniká více než pozoruhodné pozdně středověké uspořádání.

19) V. Kočka, opět. citace, str. 286, P. Macek, opět. citace, str. 215.

20) V roce 1983, při průzkumu před opravou byla zjištěna nejstarší dochovaná vrstva omítky s rytými šambránami s ušima a nárožními kvádry. Rysky byly zvýrazněny červenou barvou, plochy vybarveny šedě. Kvádry měly stejný poměr výšky a šířky jako kvádry v kostele. Bohatší provedení šambrán s ušima bylo snad důsledkem časového posunu vůči úpravě kostela.

21) P. Macek, opět. citace, str. 214-215.

22) Na kresbě z roku 1678 je zvonice nakreslena severně od kostela. Obecní kronika obce Zbečna (Fr. Froněk, 1929), klade zvonici na místo dnešní požární zbrojnice severovýchodně od presbytáře.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Nachrichten vom Jahre 1100 und 1124 belegen indirekt die Existenz der Kirche bei dem Fürstenhof in Zbečno. Die Kirche eingeweiht dem heiligen Martin blieb in der Barockform aus den Jahren 1714 - 1716 erhalten. Ihre komplizierte Bauvergangenheit ergriff die Forschung durchgeführt bei der Instandsetzung im Jahre 1993.

Die Kirche ist ein rechteckiger Bau mit einem nach aussen nicht unterschiedenem Presbyterium. Als relativ älteste erscheint die nördliche Schiffmauer ausgemauert aus Bruchmauerwerk, in das nachträglich ein Paar kleiner gotischer Fenster versetzt wurde. Zum Schiff wurde auf die ganze Breite ein mächtiges Presbyterium angeschlossen, höher als das Schiff, beleuchtet von den Seiten mit grossen halbkreisförmigen gewölbten Fenstern mit Bogenfüllung. Seinen Ursprung kann man in den Beginn des 16. Jahrhunderts legen. Die Fundsituation entspricht praktisch genau der ältesten bildlichen Darstellung der Kirche aus dem Jahre 1678, wo das mächtige Turmpresbyterium den Fachwerkstock mit Ecktürmchen und ein hohes Dach

abschliesst. Das bedeutend niedrigere Schiff deckt ein hohes Satteldach entsprechend der Neigung des Giebels erhalten in dem Mauerwerk der westlichen Fassade. In dem Mauerwerk der Barocksakristei benützter Bolzen gehörte offenbar dem Sternengewölbe des sächsischen Typs an, mit welchem das Presbyterium zugewölbt war. Im fortgeschrittenen sechzehnten Jahrhundert bekam die Kirche einen neuen Putz verfestigt durch Metallbearbeitung mit grauer Quadermalung an der Ecke. In dieser Ausstattung blieb sie bis zum Ende des 17. Jahrhunderts erhalten, wo neue Fenster durchgebrochen wurden und die Westfassade umgemauert wurde. Am Putz wurde wieder die graue Gliederungsbe-malung durchgeführt. Bei dem Hochbarockbau wurde konsequent das ursprüngliche Material ausgenützt. Die Eckquader des spätgotischen Presbyteriums wurden an die Ecke des Barockbaues verschoben. Die Bauentwicklung der Kirche beendete praktisch der Anbau des Turmes im Jahre 1834, der den älteren bei der Umzäunungsmauer der Kirche stehenden Glockenturm ersetzte.